

СИНЯВІНСЬКІ БОЛОТА

Остання декада січня 1943 року після прориву блокади Ленінграда злилась у моїй пам'яті в один довгий страшний день військового лихоліття. Наше відділення з семи бійців за кулеметами «Максим» і Дегтярьова, з купою металічних ящиків з кулеметними стрічками і дисками, з важкими санками і з нашим військовим скарбом, підхопила жорстка хвиля війни, як і сотні тисяч інших бійців, і гнала, і кидала по дорогах, лісах і перелісках, захаращених розбитою військовою технікою, трупами людей і коней між Шлісербургом і 8-ою ГЕС. Ми кудись повільно просувались, потім повертали назад, звертали то праворуч то ліворуч, то годинами стояли на місці, чекаючи вказівок свого командира взводу лейтенанта Нестерова. Василь Іванович з нами бував не більше 10–15 хвилин, лише встигаючи повідомити черговий наказ і потім знову зникав і ми не знали, де його можна було знайти.

Нам дошкуляли люті січневі морози, особливо вночі, ми не могли спати, раз-по-раз підіймалися з місця, щоб зігрітись і розправити заляклі руки чи ноги. Від морозу мало допомагали і костри, які ми примудрялися розводити десь на узліссі. Обличчя пишить від вогню костра, а на спині виступають дрижаки. Ми всі стали злими, не витриманими, говорили один одному грубі, образливі слова, а у відповідь чули ще дошкульніші і грубіші. Наші очі сльозилися від їдкого диму і безсоння. Нам дошкуляв голод, ми не знали де наша ротна кухня, де наш старшина. А мені особисто, крім усього, давались у знаки мої чиряки. І нікому не було до нас діла, сотні людей групами і по одинці обходили нас, у кожного були свої справи. Час від часу німці бомбили наші частини і нас з літаків, обстрілювали з гармат, час від часу наші гармати стріляли в сторону німців, а інколи наші «Катюші» через наші голови випускали чергові лавини вогню і грому.

Якось в сонячне надвечір'я біля нас з'явився наш Нестеров. Він почав говорити з нами так, ніби хвилину тому він був з нами, хоча ми його не бачили вже кілька годин:

– Значить так, німець сидить на Синявінських висотах, ми – на Синявінських болотах. Завтра вранці ми повинні вибити його з висот. Інакше нам кришка... Ось можете подивитися на карту, – і командир показує, де «сидить» німець і де знаходимося ми.

Потім продовжував:

– Ви виходите на галявину за цим ліском і через голови піхоти стріляєте по висотам, щоб фріци голови не могли підняти. Піхоту підтримують танки... Орієнтири я покажу сержанту. От так... Початок атаки – дві червоні ракети. Вітько, ходімо я покажу тобі орієнтири.

Ніч була така ж холодна, як і попередні, ми щільно тулились один до одного, вкриваючись кількома палатками, проте мороз не давав довго заснути. А ранком перед світанком повз нас тихо пройшли кілька загонів піхотинців в білих масхалатах, то там, то тут загурчали двигуни танків.

Ми теж вийшли на галявину, що показав звечора Нестеров. Починався сірий морозний ранок. Починався новий бій. Ми бачили, як короткими перебіжками пересувалася піхота, чули викрики і грубі лайки командирів. Ми теж почали стріляти з кулеметів по орієнтирах, що їх показував командир. Ось повз нас проїхали три танки Т-34, ось передній загорівся, два інших, маневруючи, просувалися до іншого кінця галявини, за ними бігли піхотинці. Потім нас накрила ціла злива німецького вогню. Рвалися міни і артилерійські снаряди, рвалися і свистіли розривні кулі, ударяючись о гілки дерев. І галявина, що зустріла нас світанком чистим, білим снігом і свіжим морозним повітрям, перетворилась у пекельну, задимлену чорну безодню з сотнями трупів наших бійців, великих і малих воронок, купами чорної землі, прілого торішнього листя і моху, кусків льоду, з різноманітної зброї, речових мішків, проти-газів, кожухів і шинелей, з почорнілим підбитим танком, від яких хотілося тікати невідомо куди. Тривога і жах були на обличчях моїх товаришів. Ми продовжували періодично стріляти з наших кулеметів. Раптом тихо зойкнув татарин Сульфїтдінов, з його розтровоєної щелепи текла кров і, мабуть, слина. Я швидко стягнув його у невелику воронку і почав перев'язувати, він тихо стогнав. Через хвилину весь бинт і мої руки були у крові. Я щось шепотів Сульфїтдінову, а з його очей котилися сльози і на таких чистих і гарних його

щоках змішувались із кров'ю і гряззю. Мені ніяк не вдавалося вгамувати кров на обличчі бійця.

Раптом, ніби над нами, прогримів страшної сили вибух і я якимось боковим зором побачив, що метрів за 10–15 перед нами з землі до неба вирвався величезний сніп землі, через якусь мить по моїй спині забарабанили куски льоду, грудки землі, а на край нашої воронки шльопнув з шипінням великий плоский сталевий осколок. Я підвів голову, оглянув своїх товаришів і деякі з них теж підіймали голови, згортали з себе гуртки землі. Застогнав наш Афанаскін:

– Ой, мене здається поранило, ой, болять... Весь зад, гади, відірвали.

Він лежав на животі, його шинель нижче пояса була відірвана, там же вирвано великий шмат штанів, клочки вати вже набухали кров'ю. Ми з Третяковим потягли Афанаскіна до величезної воронки, що хвилину тому з'явилася перед нами. Туди ж обережно на колінах переповз Суфідтінов, з закривавленими бинтами на обличчі.

Хвилин через 15 у цій воронці були і наші кулемети. Ми лежали на ще теплій землі, на самому дні ями, діаметр якої був не менше 5 м і глибина до 2-х м. Не хотілося підіймати голову. О, ця яма може врятувати нас. Не може ж в одну воронку потрапити ще один снаряд... А може й попаде... Випадково... Ну, що ж... Можливо й на краще... Хай попадає... Поранені стогнуть. Суфідтінов тихенько скиглить. А в голові вихором шугають думки. Що ж робити. Треба поранених виносити в тил, передати санітарам... Треба негайно встановити кулемети... Ні, ще трохи посидимо... Хай пересядеться обстріл... А як же нас знайде командир? Треба щось робити...

Та згодом німці переносять вогонь праворуч, мабуть, туди, де знаходиться наше друге відділення взводу. Ми трохи приходимо в себе, встановлюємо кулемети на розрівненій площадці і біля самої нашої ями, Мішков і Третяков ладнають санки з двох лиж для перевезення Афанасінка. Суфідтінов може йти, хоча йому значно гірше, ніж Афанаскіну: над закривавленими бинтами здіймаються бульби, він, не перестаючи, тихенько скиглить. Короткий зимовий день закінчується, починає сутеніти, Мішков з Третяковим повезли на санках Афанаскіна і повели Сульфідтінова, вони спробують

знайти щось поїсти, а також дістати патронів. А ми втрюх лаштуємо свою воронку для оборони і ночівлі.

Наше нове «житло» вже встигло добре захолюнути, ми почали готувати примітивний костерок на дні ями. Тут раптом з'явився Нестеров і знову, ніби кілька хвилин тому пішов від нас, заговорив:

– Я все знаю, бачив Мішкова і Третьякова. Сидіть в цій ямі, кулемети тримайте на готові. З ями краще не стріляйте, щоб вас не засікли. Підготуйте площадку для стрільби десь біля іншої воронки метрів за 50 в сторону, періодично пострілюйте, потім ховайтеся сюди. Патрони і їжу вам принесуть, зв'язок налагодимо. Все, я пішов. Сержант, ходимо зі мною, я покажу вам вашу зону оборони.

Так випадкова воронка на довгі дні стала нашою «домівкою». Не вдалося нам вибити німців з Синявінських висот. Ще дві ночі перед нами лежали піхотинці, ще були спроби потіснити ворога, проте наші сили були надто виснажені і піхотинців відкликали, а передній край оборони став проходити через нашу яму. Тепер між нами і німцями, які вкопалися на висотах за 300–400 м була нейтральна полоса, що проходила по замерзлому болоту. Кожної ночі ми кочували зі своїми кулеметами по своїй зоні оборони, яка тяглася по узлісся метрів на 150. Ми все робили щоб свою зону можна було вважати надійною, а яму – зручною для житла. Ми нарізали потрібну кількість лісу, над ямою з'явилося, щось на зразок надбудови два на два метри і висотою до 80 см, з амбразурою для станкового кулемета і отвором з протилежного боку для виходу. На цю споруду зверху накотили три накати колод, накрили плащ палатками, замаскували снігом і гілками. Отвір для виходу завішували обривком брезенту, амбразуру теж закривали. Стріляли з цієї споруди можна було лише у виключних випадках, в разі нападу німців. Тепер уже ми не мерзли, бо в ямі, як правило, було не холодно. Тим більше, що ми завжди були добре одягнені і ніколи не скидали з себе ні шинелей, ні ватників, ні валянок. Ми обладнали з десятків зручних площадок по лінії нашої оборони для кулеметів і щоночі «кочували» по своїй зоні з ними. Нам знову щодня нагадували про активну оборону і ми випускали зі своїх кулеметів не менше 3–4 тисяч патронів. І знову хтось із нас ніс в мішку відстріляні гільзи здавати старшині і взамін одержував кілька нових коробок з пат-

ронами і сніданок для всіх нас. Всі останні з нетерпінням чекали повернення послання зі сніданком і патронами і готувалися до чистки кулеметів. Ось поволі розсіювалася темрява і ми сідали кружком на розстелені плащ палатки за нашим «дзотом» і старанно починали чистити свої кулеметні стрічки. Найгірше було займатися саме цією справою. Стрічки у нас були з парусини і патрони дуже туго залізали в свої гнізда. Тому, перш ніж послати патрон в потрібне гніздо, потрібно спочатку це гніздо підправити спеціальною загостреною спицею, товщиною з патрон. Поки наб'єш одну кулеметну стрічку, а це 250 патронів, потрібно затратити не менше трьох годин, на руках у нас завжди були мозолі від спиць і патронів.

Та ось з'являється посланець зі сніданком. Ми нашвидку витираємо руки, хтось розливає суп по казанкам, хтось ріже хліб, хтось ділить цукор і через кілька хвилин починається сніданок тут же біля розібраних кулеметів і кулеметних стрічок. Та сніданок закінчується швидко. Ми ховаємо рештки своїх пайок в речові мішки. Довше від інших біля свого мішка завжди затримується Вася Мішков. Він ніколи не з'їдав своєї пайки за день, завжди залишав якусь її частину на «чорний день». Кілька днів економії і у нього вже дві пайки і він просив дати йому півхлібини за ці його дві пайки, а за це він дасть нам ще чверть пайки. Так він робив і з цукром.

Чорний день... Він прийшов до нас десь через два тижні... Майже у всіх у нас в багатьох місцях були пропалені шинелі чи кожухи, а обсмалені шапки – так у кожного. Довгими, холодними ночами біля порогу нашого «дзоту» з тильного боку ми розпалювали невелике багаття і по черзі грілися по двоє чи по троє. Сидимо, гріємо руки, ноги, інколи сушимо портянки. Часто до багаття протягуємо свої валянки, пальці ніг зігріваються, все тіло розслабляється.

– О, красота! – вигукує хтось. – Ніби на печі сидиш... От благодать...

Проходить кілька хвилин. Той, що говорив про благодать, починає клювати носом. Все нижче і нижче падає на груди голова. Не втримується шапка на голові, падає до костра.

– Гей, ти, бовдур! Шапка горить, – штовхає хтось із наших потерпілого. Він ліниво струшує з неї попіл, одягає глибше на голову і знову починає клювати носом.

Таким же чином прогорали у нас і носки валянок. Спіткала така неприємність і мене. Я вже кілька днів ходжу в прогорілих валянках і мороз через отвори в них добре дає про себе знати моїм пальцям. Товариші все частіше давали мені поради:

– Сержант, а чому ти не заміниш валянки? – допитувався один.

– Знаєш, добрячі валянки я бачив на одному землякові, отам, біля берізок. Та ти теж його не раз бачив. З-під полушубка виглядає червоний шарф...

– А валянки якраз на тебе будуть, – додавав другий, – він не образиться, він зрозуміє...

О, «земляки»... Їх сотні і тисячі лежали вже більше місяця навколо нас. «Мертві сраму не їмуть». А живі? Я не міг себе змусити зняти валянки з убитого.

Пішов до старшини.

– Треба замінити валянки, – кажу.

– Та ти що? Де я тобі їх візьму? – кричав старшина.

Через кілька днів мені таки довелось іти до «земляка». Хлопці вже всі «поміняли» свої валянки і тепер щодня наполегливо радили мені не відкладати цієї справи. Після сніданку, як завжди, всі зайнялися кулеметами і патронами, а я тихо поплівся до відомих берізок. Через кілька хвилин я вже повертався з новісінькими валянками, їх носив мій благодійник не більше доби. Я і радий, що буду в нових валянках, і сором не брав і навіть страх. «Ось одягну їх, а через певний час і з мене їх хтось буде знімати», – промайнула думка. «А що ж робити? Замерзати в пригорілих?» – заспокоював я себе, перебігаючи від одного куща до іншого. Саме в цьому місці німецькі снайпери часто полювали на нашого брата. Раптом пролунали майже одночасно чотири могутніх вибухи і високі фонтани землі і льоду знялися високо в небо в двостах метрах переді мною на одній лінії, в 50–70 метрах один від одного.

«Залп німецької артилерії важких гармат, – подумав я, – це в моїй зоні оборони...» Один снаряд розірвався десь біля нашого «дзоту». Якась тривога охопила мене. «Хоча б шкоди не наробив», – промайнула думка. Через 2–3 хвилини я вибіг на нашу галявину. І остовпів... На тому місці, де чверть години тому сиділи мої товариші, біля самісінького «дзоту» була велика воронка... На найближ-

чих кущах висіли сошки з ручного кулемета, стрічки з патронами, чиясь рука... Кругом кров... Я заляк зі своїми дурними валянками в руках, подих перехопило в грудях.

Раптом праворуч майнула чиясь фігура і плачучий голос Третякова привів мене до тями:

– Товаришу-у-у команди-и-дир... Я пішов по-маленькому за кущі... І от... Пряме попадання... Всіх... немає...

Третяков плакав і тремтів всім тілом. Я ступив до нього і ми обнялися, вперше за наше більш ніж піврічне знайомство і, мабуть, востаннє. Якась тепла хвиля прокотилась у грудях і я теж заплакав. Мені шкода було своїх загиблих товаришів, шкода було Третякова, який все ще трусився, шкода було себе.

Трохи згодом я заліз в свій «дзот», де стояв скривавлений телефон. Він мовчав. Ми почали шукати прориви лінії. Їх було кілька. Потім я доповів командирі про наше горе. Що міг сказати Нестеров? Василь Іванович довго мовчав і важко дихав... Мовчав він і пізніше, коли вони з Тюковим прийшли до нас. А коли ми залишились удвох з Третяковим, він тихо промовив:

– Треба ж їх поховати... Останки...

Ми лопатами згребли все, що залишилося від них, на плащ палатку, відтягли на 20–30 метрів в сторону, опустили в підходящу воронку і загорнули замерзлою землею.

– Прощайте, друзі... – прошепотіли ми. Третяков повільно тричі перехристився.

Потім ми довго прибирали свою яму, витирали кров з колод, з речових мішків. В речовому мішку Василя Мішкова лежало 2 цілих буханки, півхлібини і пайка, а в торбочці для цукру – з півкілограма сахарного піску. От він, чорний день...

Коли почало сутеніти, до нас підійшли два літніх бійці, на заміну загиблим, і привезли на санках з лиж станковий кулемет, бо кулемет № 3110 сьогодні вранці перестав існувати, він загинув разом зі своїми господарями. Одне понівечене його колесо і щиток ми поклали на могилі загиблих.

Я розірвав одну хлібину і одну пайку з рюкзака Мішкова на чотири частини, відсипав кожному з нас по три ложки цукру і ми мовчки пили гарячий кип'яток і їли хліб.

Це були поминки по загиблим.

Ми з Третьяковим розповіли своїм новим товаришам про своїх друзів, які ще сьогодні розмовляли, сердилися і сміялись, жартували і сварилися. Ми згадували Рязанова з Кубишева 28 років, з щирою, відкритою душею, Василя Мішкова з Уралу 32 років, надміру ощадливого і гострого на язик, веселого двадцятирічного Уламбекова з Киргизії, Соколова з Білорусі 23-х років і сорокарічного Рижкова з далекого сибірського міста Тобольська.

Вічна пам'ять і спокій!

ПЛІТ НА БОЛОТІ

Тепер нас було лише четверо. А роботи не зменшилось. Як і раніше, нас часто обстрілювали, було тяжко і фізично, і морально. Інколи просто не хотілося жити. «Краще було б не йти за тими валянками та разом із ними зарив хтось і кінець... Не мучився б...» – інколи пролітали думки. Я гнав їх від себе, а вони знову й знову з'являлись. Одного разу почався сильний артилерійський обстріл, кілька разів «зіграв» німецький шестиствольний міномет. А я спокійно стояв, дивився на вибухи, прислухався до лету чергового снаряду. «Ну, оце вже мій», – думав я. «Ні, наступний мій», – не було ні страху ні тривоги. Третьяков підбіг і силком повалив мене на землю.

Так прожили ми ще з місяць. Все теж саме. Стрільба, патрони, сніданки. Обстріли, освітлювальні ракети. І чиряки. За цей місяць сосновий лісок, що чорнів на нейтральній смузі ліворуч від нас десь за 100 м, був майже повністю «скошений» кулями та осколками на висоту 1,5–2 метри.

Десь в кінці лютого чи на початку березня Нестеров приніс нам погони. Це була новина. Ми з цікавістю розглядали це диво. На моїх погонах було настрочено по три вузеньких нашивки. Сержант. Ще через кілька днів командир приніс нам з Третьяковим медалі «За оборону Ленінграда». В цей же час мене прийняли до лав комуністичної партії, кандидатом в члени ВКП(б) згідно заяви, поданої перед початком боїв по прориву блокади. Ці останні події мабуть дещо внесли певну рівновагу в душевний стан.